

DOI: 10.15407/kraieznnavstvo2024.01.143

УДК 94 (477.86) 61 (092)

Володимир Левандовський (м. Івано-Франківськ)

викладач кафедри судової медицини і фармацевтичного права

Івано-Франківського національного медичного університету

E-mail: levandovsky@ifnmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7538-9342>

Ігор Любчик (м. Івано-Франківськ)

доктор історичних наук, завідувач кафедри українознавства

і філософії Івано-Франківського національного медичного університету

E-mail: ilyubchyk@ifnmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4649-5785>

Постать професора Сергія Верхратського на тлі післявоєнної радянзації Прикарпаття

*Метою статті є розкрити основні віхи професійної і творчої діяльності професора Сергія Аврамовича Верхратського. Акцент у своїй короткій дослідницькій студії робимо на періоді діяльності вченого, який припадає на складні роки післявоєнної радянзації Прикарпаття, а, водночас, і становлення Станіславського медичного інституту, де професор Верхратський утверджувався як клініцист-практик і вчений-дослідник. **Методологія** дослідження ґрунтується на принципі історизму, що передбачає врахування як загальної динаміки соціальних трансформацій, а з іншого боку - залежності соціальної поведінки історичних постатей від політичних та соціокультурних процесів. Використано як загальноісторичні методи (історико-типологічний), так і прийоми розкриття індивідуальних особливостей соціокультурного орієнтування. **Висновки.** За результатами дослідження можемо констатувати, що професор С. Верхратський був непересічною особистістю у післявоєнному Станіславі. Особливу увагу привернула його «медична україніка» під якою розуміємо комплекс світоглядних переконань і вчинків вченого через які він демонстрував свої національні переконання.*

Ключові слова. Сергій Аврамович Верхратський, Прикарпаття, радянзація, Станіславський медичний інститут, історія медицини.

Volodymyr Levandovskyi (Ivano-Frankivsk)

Lecturer at the Department of Criminal Medicine

and Pharmaceutical Law, Ivano-Frankivsk National Medical University

E-mail: levandovsky@ifnmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-7538-9342>

Ihor Lyubchik (Ivano-Frankivsk)

Doctor of History, Head of the Department of Ukrainian Studies and Philosophy,

Ivano-Frankivsk National Medical University

E-mail: ilyubchyk@ifnmu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4649-5785>

The figure of professor Serhiy Verkhratsky on the background of the Postwar period

The article reveals the main milestones of Professor Serhiy Verkhratsky's professional and creative activity. In our short research study, we focus on the period of the scientist's work, which falls on the difficult years of postwar Sovietization of Prykarpattia regio, and at the same time on the formation of the Stanislavsky Medical Institute, where Professor Verkhratsky established himself as a practicing clinician and a scholarly researcher. We pay special attention to Verkhratsky's «medical Ukrainianism», by which we mean a set of worldview positions and actions of the scientist, through which he demonstrated his national benchmarks.

Key words: Verkhratsky, Prykarpattia, Stanislavsky Medical Institute, history of medicine.

Професор
Сергій Верхратський
1947 р.
Фото з особової справи

Серед резонансних подій післявоєнного Прикарпаття можемо сміливо назвати відкриття Станіславського медичного інституту. Непересячна подія в історії краю новітньої доби, за якою стояли не просто формальні накази «згори», а іноді навіть доленосна активність цілої плеяди поважних вчених, медиків-практиків.

Оглядаючись у ті далекі роки, усвідомлюємо, що цінності важливіші за професіоналізм, люди важливіші за будь-які обставини, а наукові школи сильні саме особистостями, харизматичними, справжніми посталями, які настільки щиро люблять свою справу, що неодмінно закохують у свою науку тих, хто має бажання вчитися.

Своєю студією, напевно, вперше прагнемо привідкрити діяльність особи у контексті епохи, в якій вона жила і творила. Нашу увагу привернула постать хірурга, професора, дослідника, який стояв біля витоків медичного вишу Прикарпаття – Сергія Аврамовича Верхратського. Треба визнати, що окремі віхи його життя часто повторювані тезисними довідково-біографічними матеріалами краєзнавчого характеру¹, чи популяризацією у інтернет мережі². Спроби привідкрити окремі сторінки з життя і діяльності вченого робилися при підготовці монографічного видання до ювілею Івано-Франківського національного медичного університету³, а також у підготовці навчально-методичних матеріалів для студентів ІФНМУ⁴.

Своїм завданням ставимо розкрити персональну історію, яка дозволяє зазирнути у внутрішній світ особистості, зрештою дослідити соціальну дійсність в якій особа формувалася, жила і творила. Напевно вперше робитимемо це на документальній основі.

Знайомлячись з особовою справою професора Сергія Верхратського, яка зберігається в архіві Івано-Франківського медичного університету впадає у вічі, і не може залишитися поза дослідницькою оптикою історика, його стареньке фото у вишиванці, яке різко контрастує з іншими офіційними образами у краватках. Чим керувався молодий професор приїхавши до Станіслава, демонструючи свою світоглядну національно орієнтовану колоритність, поки складно сказати.

Сергій Верхратський є уродженцем Поділля, зокрема м. Крижопіль (нині Вінницька область). Його світоглядні основи почали формуватися, на зразок численних представників місцевої інтелігенції Галичини. Батько був вчителем місцевої народної школи. А дідусь по батьковій лінії – священником в одному із сіл Кам'яно-Подільської губернії. Цікаво, що в біографії він пише, що місце народження дідуса не пам'ятає. Мати теж була дочкою священника⁵.

Своє професійне становлення С. Верхратський розпочав із навчання на медичному факультеті Варшавського та Одеського університетів. У роки Першої світової війни працював у польовому госпіталі на Кавказькому фронті. Під час національно-визвольних змагань 1918-1919 рр. Сергій Верхратський надавав медичну допомогу

¹ Українські лікарі Прикарпаття / Упор. П. Арсенич, Л. Вардзарук. Івано-Франківськ, облвидав «Галичина», 1991. 48 с.; Біографічний словник професорів та завідувачів кафедр Івано-Франківської державної медичної академії (1945 – 1995) / За ред. члена-кореспондента АМН України професора Є.М. Нейка. Івано-Франківськ. 1995. 199 с.

² Верхратський Сергій Аврамович / М.Г. Шевчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-33713>

³ Любчик І. Біля витоків медичного вишу Прикарпаття // Паралелі та меридіани ІФНМУ. Івано-Франківський національний медичний університет – у посталях/ Упорядник, редактор В.А. Качкан. Івано-Франківськ: Місто НВ. 2020. С.9 –16

⁴ Любчик І.Д. Медичне краєзнавство Прикарпаття / Навч посібник / За ред проф. Качкана В.А. Івано-Франківськ: Вид-во ІФНМУ, 2023. 128 с.

⁵ Автобіографія. Особова справа Сергія Аврамовича Верхратського. Архів Івано-Франківського національного медичного університету.

воякам армії Симона Петлюри. З 1919 р. по 1936 р. працював у районних лікарнях Вінницької, Дніпропетровської та Київської областей.

Поряд із клінічною діяльністю, вів дослідницьку роботу, результатом якої ставали окремі публікації. У квітні 1941 р. С. Верхратський захистив кандидатську дисертацію на тему «Матеріали народної медицини українського села» та здобув ступінь кандидата медичних наук, а у грудні 1945 р. докторську дисертацію на тему «Матеріали з історії медицини в Україні до часів введення земства». Вже у січні 1946 р. був призначений завідувачем госпітальної хірургічної клініки Станіславського медичного інституту, де керував найбільш відповідальною частиною роботи з травм черепа і хребта. Кафедру шпитальної хірургії очолював у період 1946–1968 років.

На початку другого навчального року, за свідченням директора інституту І. Савицького, професорсько-викладацький склад інституту нараховував 98 осіб, з яких 10 докторів наук, (*серед яких і С. Верхратський – авт.*) Тільки 19 осіб були з місцевої інтелігенції, натомість решта прибула з інших регіонів України. Однією з позитивних якостей наукових праць Станіславського медичного інституту було медико-санітарне вивчення і оздоровлення населення області, а також вивчення її курортних і лікувальних можливостей. За висловлюванням тогочасного ректора інституту доцента І. Савицького: «особлива заслуга у цьому була кафедр керованих професорами Верхратським, Аденським та Фісановичем». Ці вчені, як наголошувало тодішній очільник навчального закладу, організували та очолювали наукове медичне товариство⁶.

Загалом у перші роки в інституті працювали наукові гуртки при 22 кафедрах, які охоплювали 387 студентів. Студентські гуртки об'єдналися в єдине наукове студентське товариство. Вже на початку наступного семестру правління Єдиного Наукового студентського товариства організувало загальноінститутську наукову конференцію, на якій заслухали кращі доповіді

студентів. Одним із ідейних натхненників студентського наукового життя був професор Сергій Верхратський⁷.

У травні 1946 р. у Станіславському державному медичному інституті провели першу наукову конференцію з питань вивчення досвіду лікування хворих в роки війни. З доповіддю «Військова медицина в роки війни» виступив завідувач кафедри шпитальної хірургії професор С. Верхратський. Ця конференція була своєрідною реакцією на спеціальну постанову Ради Міністрів СРСР від 26 березня 1946 р. про глибоке наукове вивчення досвіду військово-польової медицини в роки війни усіма медичними установами та закладами⁸.

Практично у всіх подальших документах і характеристиках особової справи наголошується, що професор Сергій Верхратський безпартійний, що в умовах посиленого ідеологічного диктату, та активного впровадження радянської краю, не може не викликати подиву. Своєрідним доповненням і переконливим підтвердженням подібним характеристикам С. Верхратського у станіславський період його діяльності є зауваги колег що, курс шпитальної хірургії він веде виключно українською мовою⁹.

З грудня 1946 р. С. Верхратського було призначено на посаду заступника директора Станіславського медичного інституту з науково-навчальної частини, що сьогодні фактично відповідає обов'язкам першого проректора.

Цікаво, що працюючи у медичному навчальному закладі, наукові зацікавлення професора С. Верхратського практично ніколи не вичерпувалися тільки клінічною роботою, а мали міждисциплінарні виміри. Наукові зацікавлення вченого можемо класифікувати у двох напрямках. Зокрема сміливо можемо констатувати, що зацікавлення історією медицини було нарівні з фаховоорієнтованою тематикою.

Тривалі наукові напрацювання вченого, які розпочалися ще у довоєнний період, активно використовувалися в освітньому процесі серед студентства. У 1961 р. віднаходимо підготовлену С. Верхратським доповідню на ім'я проректора

⁶ Савицький І. Рік творчої праці // Прикарпатська правда. №243 (10 грудня). С. 4.

⁷ Верхратський С. Єдине наукове студентське товариство // Прикарпатська правда. №243 (10 грудня). С. 4.

⁸ Черненко А. Наукова конференція в медичному інституті // Прикарпатська правда. №99 (19 травня). С.3; Державний архів Івано-Франківської області (далі ДАІФО), ф.Р. 628, оп. 5, спр.1, арк.5.

⁹ Особова справа Сергія Аврамовича Верхратського. Архів Івано-Франківського національного медичного університету.

інституту, в якій він повідомляє, що за пропозицією товариства істориків медицини погодженої з Міністерством охорони здоров'я УРСР йому запропоновано скласти підручник по історії медицини для медичних інститутів українською мовою з висвітленням участі українських вчених у розвитку вітчизняної медицини. Подібне доручення, як пояснювалося у доповідній обумовлене відсутністю в наявних уже підручниках по історії медицини належної уваги історії української медицини. Сьогодні дуже важливо є констатувати, що основні концепти цього підручника, відіграли важливу роль у вихованні цілих поколінь українських медиків, які надихалися українською спадщиною з історії медицини. Свідченням цього є чотири видання, останнє з яких вийшло через три роки після смерті автора.

Цікавим на наш погляд видаються окремі біографічні складові вченого, які тривалий час були невідомі допитливому читачеві, або свідомо знехтувані дослідниками його творчості. Зважаючи на те, що С. Верхратський обіймав посаду проректора інституту, він був під прицільною оптикою адміністративного апарату.

Сергій Верхратський був непересічною особистістю, користувався особливим авторитетом і харизмою серед колег і завжди мав свою думку на проблемні питання, які хвилювали колектив інституту. Надзвичайно цінним джерелом, яке дозволило вникнути у труднощі періоду становлення інституту, стали протоколи засідання Ради професорів Станіславського державного медичного інституту, перше засідання якої відбулося тільки у березні 1946 р. Під час засідання розгорілася жвава дискусія довкола стану клінік. Зокрема, професором С. Верхратським було звернено увагу на незадовільний їхній стан, необхідність ремонтів та неможливість ведення навчального процесу. Виступаючий наголосив, що «доконче надрукувати картки історії хвороби, без чого не можна працювати». Також обговорювалися справи організації психіатричної клініки¹⁰.

В особовій справі С. Верхратського зберігається наказ директора інституту доцента Анто-

нова від 29 квітня 1950 р., де повідомляється, що на кафедрі госпітальної хірургії, мали місце випадки організації і проведення політвиховної роботи з групою студентів. Керівництво закладу дорікало, що замість того, щоб викладацький склад кафедри проводив виховну роботу з студентами більшовицькими методами і прививав основні риси радянської людини, завідувач кафедри госпітальної хірургії професор Верхратський і асистент тієї ж кафедри Сенютович діяли іншими методами. Керівництвом закладу резюмувало: «Така практика у проведенні політвиховної роботи зі студентами є в корені неправильною і антипедагогічною, яка принижує політвиховні форми роботи». У наказі було наголошено, завідуючого кафедри, професора С. Верхратського поставити на контроль, а асистенту Сенютовичу оголосити догану¹¹. На фоні цього наказу у травні 1950 р. абсолютно вже не дивним виглядає звільнення С. Верхратського з посади заступника директора з навчально-наукової частини Станіславського медичного інституту за власним бажанням у зв'язку з хворобою.

Особливим творчим набутком С. Верхратського впродовж багатьох років є узагальнення в капітальній ще не опублікованій праці «Медичний фольклор в Україні», датованій 1964 р., яка зберігається в Науковому архівному фонді рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Підґрунтям до написання цієї праці став багатий польовий матеріал, зібраний С. Верхратським у різних селах Поділля, Київщини, Дніпропетровщини, де він працював дільничним лікарем з 1923 по 1932 рр., а також по селах Станіславської області з 1946 по 1956 роки. Більша частина відомостей була зібрана С. Верхратським особисто, частина – анкетним шляхом. В ході дослідження вченим було опитано близько 500 селянок, які за допомогою баб-бранок провели до 2 тис. пологів. При опитуванні, перевагу вчений-дослідник надавав особам похилого віку в більшості своїй неписьменним, що «науку свою... перейняли від своїх батьків, матерів»¹². Щоб зберегти етнографічну цінність зібраних матеріалів, дослідник в кінці кожної цитати відзначав

¹⁰ ДАІФО, ф 628, оп. 2, спр.12, арк 2.

¹¹ Особова справа Сергія Аврамовича Верхратського. Архів Івано-Франківського національного медичного університету.

¹² Захарченко С. Архівна спадщина С. Верхратського в контексті дослідження родильної обрядовості і українців (на матеріалах рукописних фондів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського) // Збірник наукових статей. Випуск 6(8), 2012. С. 103–108.

регіон, село і прізвище респондента. Особливої ваги при зборі матеріалу вчений надавав вказівкам баб-бранок, постійно цитуючи різноманітні рецепти, магичні замовляння та перестороги з їхньої практики. Праця складається із п'ятнадцяти розділів, з яких п'ять перших присвячено народному акушерству. В поле зору вченого потрапили такі складові, пов'язані з народженням дитини: вагітність, баби-бранки, пологи, післяпологовий період, новонароджена дитина.¹³

Хірург С. Верхратський є автором непересічних книг з історії медицини, а загалом одним із перших хто започаткував цілу серію видань з історичної «медичної України».

У цілому представлена праця С. Верхратського становить значний науковий і практичний інтерес для розвитку сучасної наукової думки, зокрема в рамках дослідження особливостей родильної обрядовості українців. Виявлені та зафіксовані ним у 1920–1950-их роках народні знання в галузі медицини, пов'язані з вагітністю, пологами, різноманітні явища народної побутової культури належать вже до

історичних реліктів, більшість з яких втрачена назавжди.

Помер професор Сергій Верхратський в Івано-Франківську 23 лютого 1988 р., де і похований.

Підсумовуючи свою коротку дослідницьку студію можемо резюмувати, що Сергій Аврамович Верхратський належав до плеяди лікарів і вчених старшого покоління, вихованих у кращих традиціях земської медицини, які вийшли з народу, жили його життям і сумлінно йому служили. Професор С. Верхратський автор непересічних міждисциплінарних досліджень, серед яких поряд із плідною науковою діяльністю в галузі хірургії (52 друковані праці з питань черевної хірургії, черепно-мозкових поранень, зоба, урологічних захворювань та ін.) вчений досліджував історію медицини, зокрема народної. Вивчаючи доволі репрезентативну наукову спадщину вченого одночасно відзначаємо його світоглядну послідовність і переконливість, яких він дотримувався всупереч радянському ідеологічному диктату.

References

1. *Ukrainski likari Prykarpattia (1991)*/ Upor. P.Arsenych, L. Vardzaruk. Ivano-Frankivsk. oblyvday «Halychyna». 48 s. [in Ukrainian]
2. Liubchuk, I. D. (2020). Bilia vytokiv medychnoho vyshu Prykarpattia Paraleli ta merydiany IFNMU. Ivano-Frankivskyi natsionalnyi medychnyi universytet – u postatiakh / uporiadnyk, redaktor V. A. Kachkan. Ivano-Frankivsk: Misto NV. S. 9–16 [in Ukrainian]
3. Liubchuk, I. D. (2023). Medychne kraieznavstvo Prykarpattia (2023) Navch posibnyk / Za red prof. Kachkana V.A. Ivano-Frankivsk: Vyd-vo IFNMU. 128 s. [in Ukrainian]
4. Savytskyi, I. (1946). Rik tvorchoi pratsi Prykarpatska pravda. № 243 .
5. Verkhratskyi S. (1946). Yednye naukovе studentske tovarystvo Prykarpatska pravda. № 243.
6. Chernenko A. (1946). Naukova konferentsiia v medychnomu instytuti Prykarpatska pravda. № 99. S. 3
7. Zakharchenko, S. (2012) Arkhivna spadshchyna S. Verkhratskoho v konteksti doslidzhennia rodylnoi obriadovost i ukraintsiv (na materialakh rukopysnykh fondiv IMFE im. M. T. Rylskoho. Zbirnyk naukovykh statei. Vypusk 6(8). С. 103–108 [in Ukrainian]

¹³ Там само.